

judicetur, inde evenit, quia homo aliorum hominum mentes nequit penitus introspicere. Ceterum duplex hæc personæ & actionis consideratio non tam justitiæ propria est, quam reliquis etiam virtutibus communis, siquidem actiones piæ, honestæ & æquæ nunc a proposito voluntatis, nunc ab alia quoque causa proficisci possunt.

CLXIX. Quemadmodum bona & recta non aliter est actio, quam si in singulis suis partibus consentit cum lege, ita *virum bonum* esse illum tantum dicimus, qui pietate, justitia, æquitate, honestate & decencia est imbutus, *justum* vero in sensu latissimo, qui nullis adhuc scdatus est vitiis contrariis. Quum autem hæc vitia primum actionibus nostris liberis adsciscantur, nemo a sola natura vitiosus, scdusque esse intelligitur, sed demum accedente quodam facto; hinc quilibet homo etiam eo jure connato gaudet, ut justus amplissima significatione esse judicetur, donec ex turpibus factis de ipsius malitia & vitiositate constiterit.

C A P U T V.

De varia actionum moralitate imputatione, ac conscientia.

CLXX. Actiones humanæ non modo ratione subjecti, in quo versantur, a se invicem discrepant, sed etiam a quantitate bonitatis vel malitiæ moralis accipiunt discrimen.

CLXXI.

CLXXI. Scilicet convenientia actionum liberarum cum lege illarum rectitudinem, repugnantia vero peccatum constituit; sed legis robur ex obligationis quantitate, hæc vero ex momenti cum actione copulati pondere & viribus æstimatur; satis itaque liquet, nunc majores nunc minores leges a nobis posse custodiri, aut violari, & porro tam peccata, quam recte facta, disparia aliquando esse oportere.

CLXXII. Sed neque actionum bonitas, vel malitia moralis aliter intelligitur, quam si eadem ab agentis libertate veluti effectus a suo principio & causa proficiscantur; quum igitur quantitas causæ quantitatem effectus necessario determinet, & libertas, quæ arbitrio & ratione agentis constat, jam diminui, jamque augeri pro re nata possit: manifesto apparet, varios quoque, & multiplices esse debere libertatis effectus; dari porro moralitatis quantitatem, atque hinc liberam actionem bonam, vel malam, alias aliis honestiores fieri, vel turpiores.

CLXXIII. Itaque in quantitatem moralitatis inquisiturus, actionem liberam ad *arbitrium* & *rationem* agentis, quasi ad pondera, atque mensuram exigere debet, illamque eo meliorem, vel pejorem judicare, I. quo magis quis sponte sua egit, II. quo plures habuit in sua potestate actionum determinandi modos, III. quo graviora denique agendi, vel non agendi momenta perspicere potuit. Contra tanto ma-

gis honestati, vel turpitudini actionis decedere tenendum est, quanto minus id, quod factum est, vel *spontanum*, vel fortuitum, seu *contingens*, vel rationi pervium, seu *intelligibile* fuisse reperitur.

CLXXIV. Actio, vel prætermisio libera singularis, quæ scilicet persona, loco, tempore, ceterisque adjunctis circumscripta est, *factum* strictiore significatione nuncupatur: causa efficiens libera facti est *Auctor*, qui vero auctorem facti declarat, *imputare* dicitur. Itaque *imputatio* iudicium est, quo quis actionis, vel prætermisio singularis auctor, seu causa efficiens libera esse affirmatur.

CLXXV. Quum autem nulla existere actio moralis, aut factum possit, ad quod non aliqua pertineant morales consecutiones, præmia nimirum vel pœnæ, sive merita generatim dicta: consequens est, ut auctor facti, etiam causa libera moralium consecutorum, seu meritorum declarandus sit. Quare distinctam dant imputationis notionem ii, qui illam dicunt: *Judicium, quo factum aliquod, & ejus consecutoria seu merita libero alicujus arbitrio assignantur.*

CLXXVI. Quoniam vero ex connexione momentorum cum actionibus obligationes emergunt & leges, nemo non videt, eum, qui imputationem facit, primo examinare, & tribuere alicui factum, dein animum ad facti consecutoria, seu obligationem & legem reflectere, postea iudicium, quo auctor sanctioni

le-

legis subjiatur elicere oportere; atque idcirco imputationem alii in adplicatione legis ad factum, alii in iudicio discursivo, seu ratiocinio de moralitate actionis singularis collocarunt.

CLXXVII. Inter actus, ex quibus constat imputatio, unus est, quo factum, alter, quo facti merita auctori assignantur; priorem actum imputationem *facti*, posteriorem imputationem *juris* nuncupant; atque inde colligunt, in quovis iudicio imputatorio tres cogitatione saltem discerni posse personas, unam, quæ imputet factum, alteram, quæ imputet jus, tertiam, cui & factum & jus imputetur; quia tamen nemini jus imputari sine facto potest, non obscurum est, imputationem facti, & imputationem juris non esse imputationis formas, sed tanquam partes ad unam plenam integramque imputationem pertinere.

CLXXVIII. Nititur itaque omnis imputatio iudicio discursivo, seu ratiocinio; quod cum verum esse possit, vel falsum, consequens est, imputationem in *veram* seu rectam, & *falsam*, seu errantem non inepte distribui. Quare vera erit rectaque imputatio, si nec in idea facti, nec in idea legis, nec in utriusque inter se copulatione ulla occurrat repugnantia. Contra fallaciam instituunt in imputando, qui vel facto, vel lege, vel facti ad legem adplicatione aberrant.

CLXXIX. Prout dein facti & juris cognitio ex ratione sufficiente arcessitur, etiam im-

putatio certa alia est, alia autem incerta: quæ posterior, si ad veritatem accedat magis, quam recedat, verosimilis dicitur & *probabilis*, si autem ad falsitatem propendeat magis quam ad veritatem, quamvis penitus convelli, & inter apertos errores referri non possit, tamen *improbabilis*, nec similis vero nuncupatur; atque ex his consequitur, ut primo, quo plures vel pauciores veritatis occurrunt notæ, eo *probabilior*, vel *improbabilior* fiat imputatio, dein ut tamdiu *dubia* hæc hærerere debeat atque suspensa, quamdiu rationes auctorem facti & confectariorum affirmandi, vel negandi sunt æquales.

CLXXX. Nunc quid imputationi subiectum sit, quidve objectum, & quodnam illa habeat fundamentum, haud difficulter perspicitur. Primo enim imputatio iis tantum fieri potest, qui agendi libertate sunt instructi; dein in omnibus versatur actionibus, quæ aliquam habent moralitatem; & demum a quadam semper pendet obligatione & lege, quibus actio imputanda comprehendatur: quare, quæ a nonnullis statuitur, imputatio physica a recepto loquendi usu penitus abhorret.

CLXXXI. Quæ hætenus de actione auctori imputanda generatim diximus, ea ad quamlibet causam liberam efficientem, seu ad omne auctoris genus applicanda sunt. Est autem hoc duplex, quidam enim sua tantum vi agunt, & dicuntur causæ actionis unicæ, seu
so.

solitariae; quidam autem alteri vires suas accommodant, & sunt causæ auxiliatrices, seu *sociæ*. Quum vero quæ sociæ sunt causæ, non eadem semper sese exserant efficacia, novæ etiam illarum nascuntur formæ: quæ enim pari vi operantur, *æquales*, secus *inæquales*; dein quæ plus ad factum conferunt, *præcipuæ*, quæ minus, *administræ*; tum quæ ita actionem antecedit, ut nulla alia interjecta sit, *proxima*, ceteræ *remotæ*; denique, quæ effectum per se producunt, *immediatæ*, quæ per alium effectui tribuunt existentiam, *mediatæ* nominantur.

CLXXXII. Ad causas mediatas seu morales in specie dictas ii porro accensentur, a quorum libertate actionem ab altero patrari, vel non patrari quodammodo pendebat, quod quidem quatuor contingere modis potest. I. Si nimirum quis actionis *ideam* sermone, exemplo, aut consilio alteri producat. II. Si illius *voluntatem* imperio, precibus, minis, palpatione ad agendum permoveat, sollicitet, instiget, exhortetur; aut saltem agere volentem idem se velle declarando, seu adjecto consensu, confirmet. III. Si actionis suscipiendæ, vel occultandæ locum, tempus, modum, aliave idonea suppeditet *remedia*. Si demum IV. actionem molienti non inferat, cum posset, vel verbis vel factis *impedimentum*. Hos enim cunctos influxisse in actionem, ejusque esse participes, atque consortes manifestum est.

CLXXXIII. Quum objectum, seu materia, in qua versatur imputatio, sint tantum actiones morales, seu liberæ, morales autem dici nequeant, nisi sint spontaneæ, contingentes, & ab homine rationis compote susceptæ: consequens est, ut mutationes, quæ sine spontaneitate, contingencia, & intelligentia in nobis existunt, imputationem non admittant, & hinc ut ex defectu SPONTANEITATIS, nec I. facta unice ab altero producta, nec II. nudas perpeffiones, nec III. actiones, ut quidam vocant, simpliciter coactas, nec IV. casus fortuitos, seu eventus ex *fortuna*, hoc est, ex improvifo, aut saltem inevitabili causarum nexu emergentes, nobis in præmium, aut in pœnam imputari oporteat.

CLXXXIV. Et quia actiones vel simpliciter necessaria, vel simpliciter impossibiles ca-
rent CONTINGENTIA, aperte colligitur, neminem eorum declarari auctorem posse, quæ vel in ipso fiunt necessitate intestina, vel facere is prætermittit, quoties nulla reperitur agendi occasio, aut imbecillitas naturalis, quam scilicet superare non est in nostra potestate positum, obsistit: si enim vires suas quis libere detriverit, sibi que ademerit potentiam agendi, quin ejusmodi præmissiones ad illius referantur libertatem, & porro ei imputentur, non est dubitandum.

CLXXXV. Denique ex defectu INTEL-
LIGENTIÆ I. actiones, quas quis in statu
mo-

morali imperfecto veluti furore, infantia dementia patravit, respuunt imputationem. II. Quod ipsum de illis mutationibus dicendum est, quæ vel ex insuperabili juris, aut facti ignorantia, vel III. ex summa ebrietate involuntaria, vel ex dormientis phantasmate seu somnio, seclusa ratiocinandi facultate, obveniunt: ubi vero veritatem magis perspicere, & a noxio potu sibi cavere, aut imagines in dormiendo reproductas non copulare, a libero agentis pendebat arbitrio, adest jam moralis actionum causa, cui morales etiam effectus assignandi sunt.

CLXXXVI. Visa hætenus imputationis materia sequitur, ut etiam de ejusdem quantitate differamus; causa nimirum & fundamentum, ob quod imputari facta possunt, est eorum moralitas, quæ ipsa in proventu actionum a libertate collocatur, quia vero ex quantitate causæ quantitatem effectus oportet dimetiri, palam est mensuram imputationis in magnitudine, & gradu moralitatis adeoque & libertatis contineri; unde consequitur, ut eo magis minusve quis sit actionis auctor, & hinc eo majore vel minore premio, aut pœna dignus judicandus, quo ampliore & angustiore arbitrio & ratione in agendo est potitus.

CLXXXVII. Arbitrium vi quadam efficiente interna sese exserere supra est ostensum, quum autem hæc interna vis eo major esse debeat, quo plura investiganda sunt agendi

remedia, aut tollenda impedimenta: consequens est, ut actiones faciles, & ad quas commoda, atque idonea se præbet occasio, minus imputandæ sint, quam difficiles, quæque non antea patrantur, quam occasione circumspecta. Et quia extrinseci eventus ac circumstantiæ, quæ nos ad aliquid faciendum vel non faciendum hortantur, partem occasionis constituunt, illud etiam conficitur, eo minus imputari factum vel non factum, quo plures exstiterant, hujusmodi extrinsecæ stimulantæ causæ, & contra tanto magis utriusque imputationem augeri, quo fortiora præsto fuerant momenta, quæ impellebant auctorem, ut ageret potius contrarium.

CLXXXVIII. Ex eodem principio colligimus, cur actiones ultroneæ, lubentes ex voluptate atque extra statum collisionis susceptæ magis imputentur, quam actiones invitæ, sive secundum quid coactæ, & quæ vel ex ægritudine vel obveniente collisionis statu perpetrantur, nec minus, cur qui injuste agit majori obnoxius sit imputationi, quam qui agit ini-que. Præterquam quod enim facilius sit non nocere, quam prodesse aliis, lædens etiam jus cogendi tribuit læso adeoque majora superat impedimenta, quam alter, a quo officia imperfecta vi non possunt extorqueri.

CLXXXIX. Quoniam vero causa remota se ipsam ad agendum determinat, causa autem proxima ab altera ad agendum excitatur, in
prom-

promptu est: illius actionem rigidius, quam hujus esse expendendam; unde etiam intelligitur, causam præcipuam majori subesse imputationi, quam causam subiectam, & hinc ei, qui aliquid jubet fieri, vel requisitus consentit, ut fiat, graviores assignandas esse consecutiones, quam illis, qui jubentis & volentis negotium unice expediunt, silent, adsentantur.

CXC. Quomodo imputationis quantitas ex spontaneitatis, & contingentiae, seu arbitrii gradu cognoscatur, satis dictum est, sequitur, ut merita ac demerita etiam rationis vi & magnitudine deinceps ponderemus. Pendet autem ratio ab attentionis, reflexionis, & intelligentiae facultatibus; atque ejus robur idearum distinctarum numero, claritate, & facilitate aestimatur; ex quo consequitur, ut quo magis quis cogitationem in factum defixit, quo plures ejus partes vidit, quo distinctius totam ejus essentiam perlustravit, quo ampliora denique ac fortiora agendi, vel non agendi momenta ex ipsa actionis idea perspexit, eo magis etiam præmium vel pœna ipsi debeatur; sane uti pro momentorum copia multiplicatur obligatio, ita & obligationis incremento moralitas intenditur, quin igitur etiam imputatio iisdem progressionibus augeatur, frustra esset dubitare.

CXCI. Nulla actio moralis est minus recta, nisi superabili intellectus aut voluntatis vitio laboret, quod generali culpæ, aut *Reatus* de-

nominatione continetur. Speciatiim vero reatus, qui versatur in intellectu, cujus nimirum agens in agendo sibi non est conscius, *Culpa* est stricte dicta, qui autem versatur in voluntate, adeoque ab agente cognoscitur, dolus simpliciter aut *Dolus malus* nuncupatur: atque ex his apparet actiones culposas, quæ scilicet ex errore, aut ignorantia superabili patrantur, minus esse in agentem conferendas, quam dolosas, quæ ab homine sciente & volente contra legem sunt susceptæ.

CXCII. Qui rationes secum subducit, *an* vel *quomodo* agere vel non agere oporteat, *deliberare* dicitur, qui vero instituta deliberatione hoc vel illud factum aut non factum præoptat, is *decernit*: actus voluntatis, quo decreti executio determinatur, proæresis seu *propositum* audit, utrique autem tam decreto, quam proposito cohæret *intentio* sive volitio *finis*: itaque luculentum est, actionem deliberatam magis imputandam esse, quam non deliberatam, ex deliberatis vero illam, cui liberius decretum, propositum, atque intentio accesserint.

CXCIII. Plures autem faciunt intentionis formas, quæ enim finem spectat, propter quem solum causa efficiens ageret, *primariam*, secus *secundariam* nominant. Porro intentionem *directam* vocant, qua id intenditur, propter quod agens agit, *Indirectam* vero, qua quidem agens per se non vult, quod ex actione

ip-

ipſius ſequitur, quod tamen perinde ad id, quod vult, ex eadem ſequi poteſt. Denique ab intentione factum illicitum præcedente, *dolum ex propoſito* ab ea autem, quæ hujusmodi factum conſequitur, & adprobat, *dolum ex re* ducunt, atque ex his conſciunt, ut intentio primaria directa, & dolus ex propoſito, quia majori contingentia eliciuntur, ac intelligentia, graviorem quoque æſtimationem recipiant, quam cæteræ formæ contrariæ.

CXCIV. Uſus remediorum & facultatum noſtrarum ad finem bonum obtinendum idoneus *diligentia* nominatur; cui opponitur cum *negligentia*, ſive omiſſio diligentia, quam quis obligatur adhibere, tum uſus remediorum, & facultatum noſtrarum legi contrarius, ſeu earundem *abusus*. Quoniam plurima concipi poſſunt remedia ad finem ſufficientia, nemo negaverit, innumeros quoque dari poſſe diligentia & negligentia gradus, & propterea harum imputationem ſummopere variari oportere. Ceterum negligentia prout vel in intellectu deprehenditur, vel in voluntate, ad actiones vel culpoſas, vel doſoſas pertinet, & hinc jam minore, jam majore pœna digna eſt.

CXCV. Quemadmodum infantia, dementia & furor arcent uſum rationis, & ab omni imputatione liberant, ita ætas nondum ſatis matura, aut craſſior educatio mentis valde perſtringunt oculos, ſanguinis autem temperatio atque affectus deliberandi facultatem exte-

D

nuant;

nuant; quare etsi facta in tali statu patrata non careant moralitate, ea tamen tanta non est, quanta foret, si illi idem agerent, quibus nulla hujusmodi impedimenta obsistunt. Falsum itaque is faceret judicium, qui hujusmodi actiones physice quidem æquales, sed moraliter discrepantes æqua lance suspenderet.

CXCVI. Actio, quæ in plures alias dividi potest, *composita*, quæ non potest, *simplex* appellatur; constat itaque actio libera composita ex pluribus liberis simplicibus, quarum singulæ ab arbitrio pendent, & ratione, ut porro, si omnes in unam quasi jungantur, arbitrii & rationis quantitatem, crescere necesse sit. Quoniam vero ex magnitudine libertatis quantitas moralitatis, & imputationis æstimatur, non obscurum est, actionem compositam magis laudandam esse, vel culpandam, quam actionem simplicem; inter plures compositas vero illam ceteris merito præponderare, in quam major numerus simplicium coalescit.

CXCVII. Forum morale potestatem actiones imputandi designat, quæ si de Deo enuntietur, forum *divinum*, si de homine, forum *humanum* constituit; forum divinum etiam forum *poli*, seu *internum*, forum humanum vero forum *soli*, seu *externum* nuncupatur. Scilicet summa Dei sapientia uti omnes actiones nostras, ita & interna animi cogitata distinctissime intelligit, & dimetitur: ast fallax sæpe est hominum judicium, neque occultos animi

recessus pertingit; unde consequitur, ut in foro divino innumera imputentur facta, quæ omnem hominum cognitionem æstimationemque effugiunt.

CXCVIII. Sæpe forum internum fori conscientiæ, seu rationis venit nomine, quod quam vim habeat, operæ pretium est explanare. Nempe tam facultas, qua quisque est instructus, de propriarum actionum honestate, vel turpitudine ratiocinandi, quam potissimum ipsa hujusmodi ratiocinatio, *Conscientia* moralis dicitur; quum vero rerum nexum perspicendi vis nobis tributa sit a supremo numine, & ideo vox rationis pro voce Dei habeatur: mirum non est, forum internum divinumque; & forum conscientiæ, seu rationis promiscue usurpari. Ex quibus impia refellitur illorum opinio, qui inanem putant esse conscientiam ideam, eamque infulso vulgi judicio assignant.

CXCIX. Tot autem existunt partitiones conscientiæ, quot sunt iudicii & actionum: quæ enim de actionibus suscipiendis instituitur ratiocinatio, conscientia *antecedens*, quæ de actionibus peractis conscientia *subsequens* adpellatur; deinde conscientia antecedens duas habet subjectas formas, quarum altera *theoretica* est, seu contemplativa, si in bonitate, vel malitia actionis simpliciter versetur, altera *practica*, seu præceptiva, si actionem perpetrandam esse vel omittendam simul pronuntiet. Denique ex factis legi consentaneis conscientia

tia subsequens *bona* atque tranquilla, ex factis vero legi dissentaneis *mala* mordensque emergit.

CC. Porro quod supra observatum est, ratiocinationem in imputando rectam esse, vel errantem, certam, vel incertam, probabilem, improbabilem, vel dubiam, id quoque ad conscientiam trahi, atque inde declarari omne potest. Nam etiam legis vel facti proprii idea jam *vera* est, jam *falsa*; dein aut *evidens*, aut *opinabilis*, atque hæc postrema nunc ad veritatem propendet magis, nunc ad falsitatem. Ex his autem satis patere arbitror, non omnes conscientiæ partes subesse imputationi, sed illas solum, quæ actiones jam susceptas consecuntur; quamdiu enim homo actionem suscipiendam perlustrat, nondum sibi aliquid imputare intelligitur, sed demum ubi factum jam perpetratum, ejusque consecutiones libero suomet ipsius arbitrio attribuit.

CCI. Quæ recta est conscientia, comparat actiones cum vera lege, atque adeo voluntatem legislatoris eloquitur; itaque non est dubitandum, quin illius impulsus sequi omnino teneamur; at si iudicium actionis falsum sit, quantum id vim habeat ad obligationem, disputatur. Inprimis autem facile concedent omnes, neminem, quod falso præceptum esse putet, omittere, aut quod falso iudicet esse prohibitum, facere oportere. Etsi enim factum legi, quæ non est, nequeat repugnare, eatenus tamen quis peccat, quod peccandi

ha-

habeat voluntatem, & quantum in ipso est, a legis violatione haud abhorreat.

CCII. Gravior autem est inter Doctores contentio de conscientia, quæ turpe quod est, præcipi, vel quod præceptum est, prohiberi opinatur. Tunc enim aut falsæ quis obtemperat conscientiæ, & legem migrat, quæ nos bona jubet facere, & omittere mala; aut agit contra conscientiam, & itidem peccat, quia animum legis violandæ, atque conatum prodit. Inde vero effici ajunt, ut hujusmodi homini necessitas peccandi semper imposita esse videatur; ast salva res est: is enim, cui error objicitur inevitabilis, culpa vacat, & imputatione, qui vero in errore versatur evitabili, in ejus est arbitrio positum errorem deponere, & ita se ab hypothetica tantum peccandi necessitate liberare.

CCIII. Quoniam qui periculum adit peccandi, contra legem committit; consequens est, ut qui dubitat, an actio præcepta sit, vel permissa, illam suscipere, qui autem dubitat, an actio prohibita sit, vel permissa, ab eadem abstinere teneatur. Si enim faciat, quod ambigit, an sit illicitum, aut id omittat, ad quod faciendum anceps est, an non fortassis obligetur, jam apparet, eum non penitus effugere legis transgressionem, suamque cupiditatem virtuti anteferre. Ast si ea obveniat species, ut de actione, an sit præcepta, vel prohibita, dubium oriatur, hæc ob eandem causam inte-

rea erit suspendenda, dandaque opera, ut dubio quantocius sublato, illam, quæ sanæ rationi magis consentanea videbitur, sententiam amplectamur.

CCIV. Non tamen manifesto semper, atque evidenti iudicio agendum est, sed si nihil certi haberi possit, fatis utique fuerit, id quod probabile est & verisimile, consectari, ne secus eos sapissime nihil agere oporteat, qui frustra quæsiwerunt certiora. At inquis: rem tamen habere dubitationem, donec explorata sit veritas, & porro præstare, actionem suspendere, quam periculum peccandi subire. Enimvero dubia conscientia non modo rationes iudicat esse utrinque ejusdem ponderis, sed etiam paullo momento ita huc illuc impellitur, ut qualem in partem se vertat, plane non habeat: at conscientia probabilis alterutri contradictionis parti jam adsentitur, quod rebus mature consideratis unum potius, quam alterum eligendum esse videatur. Quare qui omni, quo potest studio, veritatem investigat, etsi dein certa cognitione destituatur, is tamen inevitabilis erroris auctor nequit declarari.

CCV. Ubi vero conscientia minus probabilis configit cum probabiliore, atque eadem actio ex gravibus quidem momentis licita, re tamen diligenter perpensa majori cum probabilitate illicita esse iudicatur, absurdum utique foret iudicio minus verisimili adhærere. Præterquam quod enim nos progredi semper oporteat in via

ad

veritatem, finique intellectus adversetur, retrorsum cedere, fieri etiam non potest, ut in eo statu dubitatio de facti turpitudine deponatur. Peccaret igitur opinionem sibi ipsi minus probabilem amplexus, quia non modo id, quod ambigit, an rectum sit, faceret, sed etiam videns meliora probansque nihilominus sequi deteriora, & ita resistere conscientiae sustineret.

CCVI. Sed nec magis voluntati bonum, quam intellectui verum pro fine positum esse constat. Quemadmodum igitur minus bonum, in conflictu cum bono majori fit comparative malum, sic quod minus probabile est, quando cum probabiliore opinione comparatur, amittere probabilitatem necesse est. Quis enim illud probabile amplius esse dixerit, quod jam a veritate magis recedere, quam ad illam accedere compertum est. Et quis propriae cognitionis defectum obtentu naturalis imbecillitatis excusare auderet, siquidem lumini prælucenti sibi clariori lumen obscurius anteposuit. Denique sicuti adulterinam corruptamque esse libram quisque agnosceret, in qua pondus levius præponderaret graviori, ita falsam spuriamque esse conscientiam fateri oportet, quam facta momentorum contentione non fortiora ad agendum flectunt, sed debiliora.

CCVII. Nunc quibus argumentis oppositam defendant sententiam, videamus. Ajunt nimirum I. opinionem, quam non constat esse

se falsam, utique sequi nos licere. Inde autem de iudicii falsitate non constare, quod contrarium probabilius videatur; quin imo II. tamdiu durare dicunt libertatem moralem, donec fuerit legibus circumscripta: III. legem vero intelligi nullam absque sufficiente promulgatione, quæ sane deficiat, quando probabiliter, seu gravi ex fundamento de illius existentia dubitetur. Addunt IV. semper in dubiis præferenda esse benigniora, nec V. intolerabile illud onus imponendum conscientis, ut in fortiores agendi rationes perpetuo inquirere, easdem librare, dein VI. quod tutius est, amplecti teneantur.

CCVIII. Enimvero I. etsi opinio, quæ videtur minus probabilis, absolute & evidenter falsa dici nequeat; quando tamen comparatur cum probabiliore, ad falsitatem accedit magis, & in eo statu sine peccandi periculo probari amplius non potest. II. Nec ideo quidquam detrahitur libertati morali, quæ ad actiones æqualis bonitatis tantum pertinet, nunquam tamen omnem agendi regulam excludit. III. Qua fronte autem is legem sibi non esse promulgatam contendet, qui ejus existentiam affirmandam potius, quam negandam ipsemet confitetur? quod si in re dubia, quam paria utrinque momenta efficiunt, actionem veluti permissam suscipere minime licet, quomodo id, quod probabilius prohibitum esse iudicatur, facere licebit?

CCIX. Et quanquam IV. in dubiis præferenda esse benigniora facile concedamus, hoc tamen non eam vim habet, ut legem dubiam despiciere, & pro nihilo putare sit permissum; sed ne quis jura ambigua pro certis sumere, atque eatenus vel aliquem pœna afficere, vel actum quendam irritare molietur: unde satis manifestum est, adductum juris axioma ad coercendam agendi licentiam, non vero ad vincula legum relaxanda pertinere. Si autem V. in legem pro viribus inquirere nimium onus esse judicetur, nulla jam erit tam crassa ignorantia, quæ hoc prætextu non possit excusari. Ceterum VI. quum judicium probabilius esse non possit, quin etiam tutius sit a falsitate, perpetui profecto atque inanes injicerentur scrupuli conscientiis, si quis opinionem sectari deberet minus probabilem, quod illam a defectu rectitudinis noscit esse tutiorem.

CCX. Postremum est, ut quæ *dormiens* sit conscientia, quæ *expergefacta*, videamus. Scilicet, uti in somno nullus est ratiociniis locus, ita conscientia eorum dormire dicitur, qui, quum inserviant affectibus, & toti a sensibus pendeant, ac imaginatione, curas & cogitationes in actionum honestatem, aut turpitudinem haud difigunt. Quoniam vero mala cum factis necessario copulata peccantem plerumque pungunt, mordentque: inde fit, ut conscientia soleat sæpius evigilare, donec longa

peccandi consuetudine occalescat, & instar carnis cauterio usæ sensus omnis stupore opprimatur.

C A P U T VI.

De juris naturalis partibus atque usu.

CCXI. Postquam imputationis & conscientiaæ doctrinam satis profecuti sumus, proximum est, ut de variis, quibus Jus naturæ constat partibus, deque ejusdem præstabilitate atque usu videamus. Nova hic nimirum se offert juris significatio, quæ cum obligationum & legum complexum seu systema, tum ipsam æqui bonique artem designat. Atque hæc ars est, quæ quatenus scientia cernitur & actione, vocatur *Jurisprudentia*, nec inconcinne definitur: *Habitus, obligationes, leges, & jura demonstrandi, iisque accomodandi species obvenientes*; quorum alterum ad theoriam, alterum ad praxim pertinet.

CCXII. Itaque illa legum & obligationum notitia, quæ ab experientia tantum usuque hauritur, etsi factis singularibus disceptandis sufficiat, attamen *Jurisperitia* dicitur non *Jurisprudentia*; hæc enim sine habitu demonstrandi intelligi non potest. Eam autem esse constat demonstrationis naturam, ut certis & indubitatis nitatur principiis, dein conclusiones legitimo ducantur nexu, denique principiorum, ac conclusionum inter se cohærentia
di-